

PRIKAZI, RECENZIJE, OSVRTI

**REVIEWS, CRITICAL NOTICES,
REFLECTIONS**

ZNANSTVENI ODGOVORI NA MNOGOSTRUKOST DRUŠTVENE ZBILJE

Identitetska i kulturna raznolikost BiH i europske perspektive jednoga podijeljenog društva, zbornik radova, IVICA ŠARAC (gl. ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru - Synopsis - Zaklada Konrad Adenauer, Mostar, 2015., 547 str.

Radovi objavljeni u zborniku *Identitetska i kulturna raznolikost BiH i europske perspektive jednoga podijeljenog društva* nastali su kao rezultat znanstvene konferencije *Identiteti – kulture – jezici* koja je održana 4. i 5. lipnja 2014. u organizaciji Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Podijeljeni su u četiri skupine: *Identiteti i kulture, Država i politika, Jezik i mediji i Mostariensia*.

Zbornik sadrži 27 znanstvenih i stručnih priloga, a počinje člankom Mladena Ančića, ne bez razloga, naslovljenim „Kako živjeti vlastiti identitet u podijeljenom društvu i disfunkcionalnoj državi“. Odgovor na to pitanje zapravo bi predstavljao svojevrsnu formulu za rješenje današnjih političkih i identitetskih prijepora u Bosni i Hercegovini. Ančić uvodi čitatelje u početke ozbiljne znanstvene rasprave o poslijedaytonskoj Bosni i Hercegovini kao „podijeljenom društvu i nestabilnoj državi“, a u skladu s tim spominje nužnost uvođenja pojma i sadržaja konsocijacijske demokracije u politički prostor. Ti su pokušaji ostali, kako Ančić piše, „bura u čaši vode“ što on objašnjava na sljedeći način: „Za onoga tko nešto zna o BiH, o Jugoslaviji (poglavito onoj socijalističkoj) čije naslijeđe ona predstavlja, i o tome kako ovdje stoji i što znači znanost koja se bavi čovjekom i društvom, to nije bilo nikakvo iznenađenje. Znanost koja se bavi tim i takvim pitanjima nije ovdje nikada bila, a nije ni danas na cijeni, što ima svoje duboke, ali i vrlo racionalne razloge. U doba socijalizma ta je znanost imala precizno određenu i jednostavno sročenu misiju – ona je morala opravdati postojeći politički sustav i dokazati da je on bio jedini mogući ishod ukupne povijesti; rezultat djelovanja znanstvenika bio je unaprijed poznat pa ta i takva istraživanja nitko nije shvaćao previše ozbiljno niti ih cijenio.“

Citirano Ančićevo objašnjenje nedostatka ozbiljnoga znanstvenog angažmana na ovoj, i po mome mišljenju, jako važnoj temi, dopunio bih još jednim citatom koji se, istina, ne nalazi u ovome zborniku, ali bi mogao biti jako koristan za razumijevanje uloge intelektualca u našem današnjem društvu, jer daje još širi okvir za razumijevanje uloge i položaja znanosti i znanstvenika unutar totalitarnih, a i autoritativnih režima. Naime, Hannah Arendt u svojoj knjizi *Totalitarizam* (1996: 76 – 77) piše o inzistiranju totalitarne propagande na „znanstvenosti“ kao nadomjestku za moć. Arendt zaključuje: „Kada osvoje vlast, totalitarni pokreti prestaju biti opsjednuti ‘znanstvenim’ dokazima. Nacisti su otpravili čak i znanstvenike koji su im bili voljni služiti, a boljševici koriste ugled svojih znanstvenika u posve neznanstvene svrhe i prisiljavaju ih na uloge šarlatana.“

To je, na žalost, naša stvarnost, a u njoj brojni ljudi, koji su formalno članovi znanstvene zajednice, igraju uloge šarlatana te umjesto da se uključe u rasprave o važnima društvenim pitanjem, oni ih ignoriraju, jednako kao što najčešće ignoriraju i stvarnost samu ugađajući komunističkim, socijalističkim ili nacionalističkim utopijama. Jer kako drukčije nazvati one koji se silno trude kako bi „dokazali“ da u BiH ne postoji hrvatski jezik, ili ako i postoji, onda da barem nema potrebe za uspostavom televizijskoga kanala na hrvatskome jeziku, odnosno da se to suprotstavlja bošnjačkim nacionalnim interesima. Ančić ispravno zaključuje kako se tu radi o pokušaju dominacije i onemogućavanju Hrvatima u BiH da budu ono što oni jesu i što žele biti. A negiranje prava na identitet pojedinca kao člana šire društvene zajednice nije ništa drugo nego kršenje elementarnih ljudskih prava. To je ono što BiH čini disfunkcionalnom državom, a društvo podijeljenim do te mjere da više ne možemo ni govoriti o društvu, nego o društvima.

Upravo o tome piše Ivan Lovrenović u članku „Kulturni identitet Bosne i Hercegovine“ kada analizira i uspoređuje spletenost i istovremenost jedne zajedničke i triju posebnih tradicija. Lovrenović zaključuje kako BiH treba društveni i politički okvir u kojemu bi svi elementi strukture mogli na nekonfliktan način doći do izražaja. O „Nevolji s identitetom“ u istoimenome članku piše i Jela Sabljic-Vujica, a Vlaho

---

Kovačević bavi se odnosom između religijskoga i nacionalnoga u članku „Kulturno-identitetske odrednice bosanskohercegovačkog društva“.

Ivica Šarac autor je članka „Uloga franjevacu u oblikovanju identiteta zapadnohercegovačkih Hrvata“. Šarac piše o zapadnoj Hercegovini kao pojmu koji već odavno nema samo zemljopisno nego i političko-ideološko te sociopsihološko značenje te o čvrstoj vezi toga prostora, pa i pojma, s franjevcima odnosno s Hercegovačkom franjevačkom provincijom. On studiozno analizira i opisuje proces nacionalnoga konstituiranja, od vremena ilirizma pa sve do dovršetka toga procesa, koji povezuje sa smrću hrvatskoga narodnog tribuna Stjepana Radića.

Drugi dio zbornika nazvan *Država i politika* započinje člankom koji potpisuju Ivica Musić, Mate Buntić i Mate Pervan, a koji su nazvali „Zašto bi filozofi trebali biti upravitelji države“. Autori počinju s Platonovom *Državom* kojoj suprotstavljaju Karla Poppera i njegovo „Otvoreno društvo“. Nakon Platona i Poppera dolazi Ugo Vlaisavljević s člankom „Etnopolitika u doba njezina *građanskoga prevladavanja* (Zašto rješavanje hrvatskoga pitanja ugrožava opstanak Bosne i Hercegovine?)“. Pozornost koju je prof. Vlaisavljević izazvao još prilikom predstavljanja ovoga članka na skupu prije godinu dana nije splasnula ni do danas. Već od prve rečenice koja glasi: „Ako postoji još neko uistinu nacionalno pitanje u poslijedaytonskoj Bosni i Hercegovini, onda je to hrvatsko pitanje“, Vlaisavljević gradi teorijsku konstrukciju ogromne vrijednosti, ali i čvrstoće, tako da joj polemička đulad onih koji bi je eventualno htjeli srušiti ili dovesti u pitanje, ni na koji način ne mogu nauditi. Neke teze koje je Vlaisavljević postavio u ovome članku funkcioniraju kao gotovo potpune istine kojima se nema što dodati, ostaje samo čuđenje kako se nitko prije nije toga sjetio i zaključak da je čitava bosanskohercegovačka drama zapravo banalna i jednostavna. Nakon citirane konstatacije o „hrvatskome pitanju“ Vlaisavljević piše i sljedeće: „Umjesto konvergirajućih vektora integracije etničkih grupa u jedno jedinstveno ‘civilno društvo’ dobili smo divergirajuće vektore koji čuvaju jednu hibridnu društvenu cjelinu, multietnički grozd, u stanju ni integracije ni dezintegracije. Moglo bi se reći da poslijeratni mir u Bosni i Hercegovini dugujemo prešućenome paktu Bošnjaka i Srba, paktu koji podupire ono što

---

je najveća snaga u poštivanju svakoga pakta u doba etničkoga konflikta: to nije nikakva ukupna „narodna volja“ opredijeljena za miroljubivo rješavanje konflikta (a pogotovo ne „građanska sloga“), nego će prije biti da je to izvjestan balans nacionalističkih težnji dvaju naroda.“

Pišući o Hrvatima u BiH kao „dvostrukoj manjini“, i na razini države i na razini entiteta, Vlasisavljević navodi: „Iz bošnjačke etnopolitičke perspektive Bosna i Hercegovina kao nacionalna država Bošnjaka nalazi se pod sjenom nepoželjna satelita, Republike Srpske kao ‘surogat-države’.“ A iz srpske etnoperspektive to je Republika Srpska koja se nalazi pod sjenom Bosne i Hercegovine kao „surogat-države“ Bošnjaka. S one strane bošnjačkoga i srpskoga nacionalnog pitanja – dva pitanja koja se pokazuju kao riješena, ali ne posve, u ambigvitetnu statusu ni riješenih ni neriješenih pitanja, no zasigurno dovoljno riješenih da nisu goruća, da su njihova vezivanja za određene državne konstrukcije dopustila „hlađenje“ njihovih odgovarajućih etnopolitika – ukazuje se hrvatsko nacionalno pitanje. To je pitanje za koje se može reći da je ostalo neriješeno i nakon dva desetljeća od početka gradnje demokratske i multietničke Bosne i Hercegovine. Vlasisavljević piše i o etnopolitičkome zahtjevu za teritorijalizacijom te građanskopoličkome zahtjevu za deterritorijalizacijom, o entitetima i županijama te zaključuje da se u BiH sa svime može računati, osim da će etnopolitike same od sebe sići s političke scene, da će ih otjerati neka „građanska“, „antinacionalna“ politika ili da će ih nadomjestiti neka zajednička politika (međuetničkoga bratstva).

Sljedeći članak nosi naslov „Mit o europeizaciji Bosne i Hercegovine“, a autor je Dražen Barbarić koji je također svojim izlaganjem na prošlogodišnjemu skupu privukao zasluženu pozornost. Siguran sam da i njegov članak zaslužuje pozornost i čitanje, čemu će svakako pridonijeti autorova analitičnost, sjajan stil i čvrsta argumentacija. Članak Mile Lasića naslovljen je „U potrazi za nadilaženjem *zamrznuta konflikta* u Bosni i Hercegovini“. Autor inzistira na odustajanju od „stare paradigme“ (politika bez načela, pravno-političkoga ili pak gologa nasilja, negiranja identiteta i sl.) te na prihvaćanju nove paradigme (promjena u mentalitetu i mišljenju, kultura nenasilja, priznanja i poštivanja svih identiteta, poštivanje ljudskih individualnih i kolektivnih ljudskih

---

prava). Tek bi promjena paradigme otvorila mogućnost pronalaženja modela integracije i opstanka Bosne i Hercegovine – „međunarodno priznate i unutarnje nepriznate zemlje“. Milan Vego autor je teksta „Fenomen nepostojanja dijaloga u multietničkoj Bosni i Hercegovini“ u kojemu zagovara dijalog i rješenje nacionalnih pitanja kao uvjet održivosti BiH. Gordana Iličić napisala je članak „Različit pristup nacionalnom fenomenu i problem ravnopravnosti: preprjeka učinkovitu funkcioniranju političkog sustava – slučaj Bosne i Hercegovine“. Autorica započinje tvrdnjom kako su dva ključna uzroka konstantne političke krize u poslijedaytonskoj BiH nefunkcioniranje političkih institucija i nedostatak ravnopravnosti koja je zanemarena u korist učinkovitosti zbog čega su obje dovedene u pitanje, a završava zaključkom o potrebi priznanja i afirmacije postojećih identiteta uz odustajanje od prisilne uspostave unitarnoga modela države. Damirka Mihaljević napisala je članak pod naslovom „Demokratizacija Bosne i Hercegovine – problem izgradnje političkog identiteta“, a Irena Musa članak „Okovi demokracije u Bosni i Hercegovini“.

Treće poglavlje zbornika naslovljeno je *Jezik i mediji*, a počinje člankom Katice Krešić „Hrvatska jezična praksa u BiH“. Autorica analizira stanje i položaj hrvatskoga jezika u BiH u poratnome razdoblju što potkrjepljuje anketom provedenom među studentima na Filozofskome fakultetu u Mostaru. Zoran Tomić, Ilija Musa i Marijan Primorac autori su članka naslovljenoga „Podijeljeni medijski sustavi (analiza *mainstream* medija u Bosni i Hercegovini)“ u kojem analiziraju nastanak triju, na nacionalnoj osnovi utemeljenih, medijskih sustava što je posljedica podijeljenosti bosanskohercegovačkoga društva. Svakako je originalna i točna tvrdnja autora prema kojoj RTV sustav u BiH čine tri servisa – jedan koji emitira vijesti na srpskome jeziku i dva koja emitiraju na jezicima kojima govore voditelji i gosti. U članku su analizirani *mainstream* mediji i prikazani su rezultati istraživanja koji pokazuju vrlo mala podudaranja tema u trima odabranima novinama koji predstavljaju medijski *mainstream* u BiH: *Večernjem listu*, *Dnevnom avazu* i *Nezavisnim novinama* što svjedoči o postojanju triju medijskih sustava. Marija Musa, Martina Matić i Ivona Baković autorice su članka „Jezičnostilske

---

značajke idioma u TV dnevnicima bosanskohercegovačkih javnih RTV servisa“ u kojem su analizirale dnevničke emitirane u razdoblju od 1990. do 2005. godine i dokazale neravnopravnu zastupljenost hrvatskoga jezika. Članak „Programski sadržaji entitetskih emitera javnoga RTV servisa BiH – europski standardi ili recidivi državne televizije“ napisali su Marko Sapunar, Miroslav Vasilj i Velimir Begić. Autori pokazuju kako npr. FTV u svome *Dnevniku* daje tek 7 % vremena temama s većinskih hrvatskih područja.

Nino Ćorić, Irena Mrnjavac i Nela Carek autori su članka „Pristupi istraživanju korporativnog identiteta“ u kojemu analiziraju organizacijski potencijal društva. Sanja Vulić napisala je članak pod nazivom „Govori zapadnohercegovačkih Hrvata u kontekstu hrvatskoga jezika“ u kojem ukazuje na važnost očuvanja mjesnih govora koji su često važne poveznice hrvatske jezične prošlosti, ali i sadašnjosti. Matijas Baković autor je članka „Status hrvatskoga jezika na mrežnim stranicama službenih institucija u BiH od 2011. do 2014. godine“ u kojemu govori o sve većem odstupanju od jedinstvene jezične norme hrvatskoga jezika. Irina Budimir i Marina Romić autorice su članka „Status zastarjelica u govorima Priluke i Čaprazlije(a?) s posebnim osvrtom na uporabu kod mlađih govornika“. Ružica Tolić autorica je članka „Antroponimija u najstarijoj duvanjskoj matičnoj knjizi (1750. – 1758.)“. Radi se o *Matičnoj knjizi krštenih* duvanjske župe pisanoj hrvatskom ćirilicom, a koju je vodio don Anton Ljubosović.

Četvrto poglavlje zbornika naslovljeno kao *Mostariensia* čine članci Ivica Petrovića „Mostar u njemačkoj putopisnoj književnosti“, Sanje Zadro „Promjene u urbanističkoj osnovi i arhitektonskoj slici Mostara u vrijeme austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom“, Ivane Grbavac „Simboli statusa i moći: etnolingvistički identitet u jezičnome krajobrazu podijeljena grada – *in vitro* i *in vivo*“ (ono što je postavila država i ono što su postavile privatne osobe), Ljiljane Rajković „Vizualni konstrukt identiteta grada Mostara (čitanje razlika)“ i Danijele Učović „*Street art* u Mostaru: supkulturna kritika realnosti“.

IVO LUČIĆ

STANJE POLITIČKE KULTURE U BIH

DAMIRKA MIHALJEVIĆ, *Politička kultura u Bosni i Hercegovini*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2014., 176 str.

Dr. Damirka Mihaljević, docentica na Studiju politologije Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, pripremila je rukopis knjige s veoma zanimljivim naslovom „Politička kultura u Bosni i Hercegovini“. Moglo bi se reći da je ovo jedna od rijetkih studija u Bosni i Hercegovini čiji je predmet istraživanja politička kultura. I više od toga, riječ je o proučavanju političke kulture građana i naroda u zemlji koja je po svojoj strukturi multietnička, multikulturalna i multireligiozna.

Knjiga je sadržajno koncipirana u dvije cjeline. Prva cjelina se odnosi na teorijsko zasnivanje fenomena političke kulture u suvremenome dobu. U ovome dijelu autorica dr. Damirka Mihaljević analizira i reinterpetira stajališta najpoznatijih teoretičara. Za taj dio studije autorica je teorijsko utemeljenje predmeta istraživanja izvela iz 53 naslova suvremene i relevantne literature o političkoj kulturi. Uz to autorica je konzultirala 30 članaka o političkoj kulturi koji su objavljeni u prestižnima časopisima u zemlji i inozemstvu. Koristila je i izvore iz pet internetskih izdanja.

Drugu cjelinu knjige „Politička kultura u Bosni i Hercegovini“ čini sinteza empirijskoga istraživanja. Dr. Damirka Mihaljević je provela istraživanja na uzorku od 1198 ispitanika. Struktura ispitanika je reprezentativna: 559 ženskih, 704 iz grada, 494 sa sela. Istraživanje je bilo reprezentativno i u odnosu prema školskoj spremi, i u odnosu na nacionalnu i vjersku pripadnost kao i u odnosu prema teritorijalnoj strukturi: županijama i entitetima.

Knjiga je napisana na 176 stranica. Čini koherentnu cjelinu teorijskoga zasnivanja predmeta istraživanja i sinteze empirijskih činjenica o pojavnima oblicima političke kulture u Bosni i Hercegovini, tijekom političkoga razvoja države Bosne i Hercegovine u poslijedejtonskome vremenu. Empirijsko istraživanje je provedeno 2010. godine i bitno je i za društvo i za znanost.

Cjelinu svog istraživanja autorica dr. Damirka Mihaljević izlaže u 12 poglavlja i zaključnim razmatranjima.

Prvo poglavlje je posvećeno razvoju kulturnoga pristupa politici. U ovome poglavlju se određuje pojam političke kulture. Naznačene su temeljne sastavnice političke kulture.

Sadržaj drugoga poglavlja odnosi se na tri različita pristupa proučavanja političke kulture: legitimacijski, komunitarni i pristup ljudskoga razvoja. Ova tri pristupa imaju različite vrijednosti koje smatraju ključnima za stabilnost demokracije. Zagovornici legitimacijskoga pristupa smatraju da su izražena potpora demokraciji i povjerenje u javne institucije izvori koji pružaju stabilnost i uspješnost demokratskoga poretka. U komunitarnome pristupu ključna vrijednost je socijalni kapital. Za pristup ljudskome razvoju najvažnije je da su civilne slobode izraz unutarnjega izbora.

Pod naslovom *Dimenzije političke kulture* autorica koncipira svoje treće poglavlje. Različiti pristupi koji istražuju subjektivne orijentacije uvjetuju dimenzije političke kulture. Kao najveći autoritet u istraživanju političke kulture Sidney Verba određuje četiri dimenzije koje autori najčešće koriste u istraživanju političke kulture. Radi se o: nacionalnome identitetu, identifikaciji sa sugrađanima i odnosu prema rezultatima vladanja i načinu vladanja.

Četvrto poglavlje ima naslov *Tipovi političke kulture*. Autorica polazi od Almondove i Verbine tipologije: parohijalna, podanička, participativna i civilna kultura.

U petome poglavlju obrađuje se odnos političke kulture i političke strukture. Pojedini tipovi političke kulture ne moraju biti podudarni s postojećim političkim sustavom. Autorica naglašava da je to glavni problem tranzicijskih država u kojima se naslijeđena parohijalna politička kultura ne podudara s uspostavljenom demokratskom strukturom. U ovome poglavlju obrađena je politička kultura tranzicijskih država i socijalističko vrijednosno nasljeđe. Analiziran je i balkanski oblik političke kulture nastao zbog utjecaja povijesnoga nasljeđa na jugoistoku Europe.

Sadržaj šestoga poglavlja zahvaća analizu oblika potpore političkome sustavu, zatim političko povjerenje i političku legitimaciju. Uz identitet

---

temeljnu vrijednost svake države čini politička legitimacija kojom pojedinac iskazuje nužni osjećaj pripadnosti i odanosti.

Sedmo poglavlje obrađuje političku socijalizaciju. Socijalizacijom pojedinca kao političkoga bića prenose se vrijednosti važne za funkcioniranje političke zajednice. Proces socijalizacije započinje u dobu djetinjstva i završava postizanjem političke zrelosti. Ako je dijete izloženo mržnji prema pripadnicima različitih nacionalnih i vjerskih skupina, postaje upitan odnos prema drugačijem i u zreloj političkoj dobi.

Tema osmoga poglavlja je politička tolerancija. Društvo i politički poredak konfliktni su zbog postojanja različitih ideologija i vrijednosnih sustava. Postojanje vjerskih zajednica i vjerskih skupina uključuje i pretpostavlja toleranciju. Tolerancija je uvjet postojanja demokracije. Različita osobna uvjerenja prodiru u javni diskurs i neizbježno je definiranje granica tolerancije. Glavni kriterij koji će očuvati smisao tolerancije jest onaj koji će omogućiti i očuvanje političke zajednice.

Deveto poglavlje pod naslovom *Politička kultura i međunacionalni odnosi u demokraciji* sadrži ona gledišta koja se odnose na ulogu političke kulture u razvijanju međunacionalnih odnosa i održavanju stabilnosti višenacionalnih državnih zajednica. Posebno je važna uloga političke kulture u održavanju domoljublja kao temelja političkoga identiteta u višenacionalnima državama. Švicarska je pozitivan primjer složene države u kojoj je razvijena teritorijalna identifikacija omogućila da nacionalna identifikacija Nijemaca, Talijana i Francuza ne dobije prednost pred integrirajućim vrijednostima sadržanim u domoljublju.

Deseto poglavlje razmatra utjecaj prošlosti na sadašnjost i budućnost Bosne i Hercegovine. Nakon postojanja srednjovjekovne države Bosne i Hercegovine, njezin daljnji razvoj vezan je za podčinjenost u okviru osmanskoga i austrougarskoga carstva. Zbog tuđinske uprave zaostajala je u ekonomskome i političkome razvoju. Podjele među stanovništvom temeljile su se na vjerskoj pripadnosti. Velike sile su manipulirale razlikama u vjerskoj pripadnosti. Zbog povijesnih okolnosti i pod utjecajem mnoštva društvenih silnica, Bosna i Hercegovina nije imala priliku izgraditi jedinstven nacionalno-politički identitet. Nacionalni identiteti su se u devetnaestome i dvadesetome stoljeću razvili iz kulturno-vjerskoga

---

identiteta. Oblikovanje više nacionalnih identiteta: srpskoga, hrvatskoga, bošnjačkoga, odvijalo se u okviru jedinstvenoga teritorijalno-upravnoga, a potom državnoga identiteta, od obnove državnosti Bosne i Hercegovine na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a 1943. godine. Dejtonskim mirovnim sporazumom nakon rata 1992. – 1995. godine uspostavljen je mir. Ostale su teške posljedice rata za međunacionalne odnose.

U odnosu na budućnost Bosne i Hercegovine autorica je, uvidom u empirijsku danost, došla do znanstveno relevantnih spoznaja o uvjerenjima građana i pripadnika naroda BiH: hrvatskoga, bošnjačkoga i srpskoga.

Rezultati empirijskoga istraživanja potvrđuju važna stajališta vezana za postojanje i razvoj političke kulture u Bosni i Hercegovini. Ono što je najvažnije, istraživanje je pokazalo da u odnosu prema ljudskim pravilima, kao temelju demokracije, postoji velika suglasnost građana (suglasnost se kreće od najnižih 86% do najviših 98%). Ova suglasnost nadilazi nacionalne, vjerske i obrazovne razlike. Na ovaj način se odnos građana u punom konsenzusu prema ljudskim pravilima iskazuje kao zajednička politička kultura državljana Bosne i Hercegovine. Ta osobina političke kulture građana javlja se kao bitna pretpostavka izgradnje zajedničkoga identiteta. Radi se o državljanskome identitetu. Unutar državljanskoga identiteta i države, koja je jamac poštovanja ljudskih prava, ostvaruje se volja većine građana da njihova zemlja postane članica Europske unije. U više provedenih istraživanja preko 70 % građana Bosne i Hercegovine iskazuje volju da njihova država dobije status članice Europske unije. Suglasnost građana o tome da je njihova budućnost i budućnost države Bosne i Hercegovine vezana za poštivanje ljudskih prava i integraciju u Europsku uniju potvrđuje poštovanje zajedničke orijentacije i zajedničke političke kulture kod građana Bosne i Hercegovine. U odnosu na ovo uvjerenje građana nema bitne razlike u odnosu na etničku pripadnost.

Mišljenja građana o tome kako se ljudska prava ostvaruju u Bosni i Hercegovini veoma su kritički iskazana. Percepcija pokazuje sljedeće: 53,6 % građana smatra da se ljudska prava samo djelomično ostvaruju, a samo 11,3 % smatra da se ljudska prava poštuju.

Stupanj ostvarivanja ljudskih prava ovisi o promjenama u političkoj, socijalnoj i ekonomskoj razvoju Bosne i Hercegovine. Unutar

---

tih promjena posebno su važne promjene Ustava Bosne i Hercegovine koje bi dovele do funkcionalnoga ustavno-političkog ustrojstva Bosne i Hercegovine. Empirijsko istraživanje stavova građana prema promjeni Ustava Bosne i Hercegovine je pokazalo da većina građana, ali i većina pripadnika svakoga od tri konstitutivna naroda, podržava ustavne promjene, zapravo donošenje novoga ustava. Istovremeno postoje važne razlike u mišljenjima između predstavnika triju naroda oko teritorijalnoga ustrojstva Bosne i Hercegovine, opsega ustavnih promjena i uloge međunarodne zajednice.

Većina građana Bosne i Hercegovine traži da se ustavnim promjenama ne rješava samo nacionalno pitanje nego i socijalno pitanje. Tako 62,2 % ispitanika traži da se Bosna i Hercegovina u ustavu definira kao socijalna država. Pripadnici svih triju naroda to većinski traže: Hrvati 72 %, Srbi 61 % i Bošnjaci 60 %.

Građani Bosne i Hercegovine smatraju da će Bosna i Hercegovina vrlo teško doći do ustavnih promjena. Velik broj građana prihvaća ulogu međunarodne zajednice u izvođenju ustavnih promjena. Radi se o tome da 48,4 % građana Bosne i Hercegovine smatra međunarodnu zajednicu nužnom, 22,2 % je neutralno, a 29,3 % se ne slaže s ulogom međunarodne zajednice.

Konsenzus građana Bosne i Hercegovine o važnosti poštivanja temeljnih ljudskih prava čini zajednički sustav vrijednosti i osnovu za izgradnju političkoga identiteta. Proces izgradnje zajedničkoga političkog identiteta kao državljanskoga identiteta utemeljenoga na jednakim ljudskim pravima i pravu na nacionalnu ravnopravnost bitno ovisi o procesu integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju.

Knjiga dr. Damirke Mihaljević „Politička kultura u Bosni i Hercegovini“ donosi znanstveno utemeljenu i sistematiziranu spoznaju o političkoj kulturi i njezinim oblicima u društvenome i političkome razvoju Bosne i Hercegovine u poslijedejtonskome dobu.

Knjiga će biti uvelike korisna za obrazovanje studenata te za stručnu i znanstvenu javnost.

MIRKO PEJANOVIĆ

BOSANSKO KRALJEVSTVO KRAJEM SREDNJEGA VIJEKA

ANTE BIRIN (ur.), *Stjepan Tomašević (1461. – 1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskoga Kraljevstva*, Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu, Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb, 2013., 296 str.

U povodu 550. godišnjice od krunidbe posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića u Jajcu je 11. i 12. studenoga 2011. održan međunarodni znanstveni skup „Stjepan Tomašević (1461. – 1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskoga Kraljevstva“. Na skupu su sudjelovali znanstvenici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Mađarske. Rezultat rada ovoga znanstvenog skupa jest zbornik radova koji je objavljen 2013. godine u izdanju Hrvatskoga instituta za povijest iz Zagreba i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Sarajevu. U zborniku je objavljeno ukupno trinaest znanstvenih radova, od čega je šest klasificirano kao izvorni znanstveni rad, četiri kao prethodno priopćenje, a tri kao pregledan rad. Dva znanstvena rada objavljena su na engleskome jeziku. Na početku zbornika nalazi se sadržaj i proslov, a na kraju kazalo osoba i zemljopisnih pojmova. Na koricama zbornika nalazi se denar kralja Stjepana Tomaševića.

Prema riječima urednika dr. sc. Ante Birina zbornik je podijeljen u četiri tematske cjeline. Prva cjelina obuhvaća radove s tematikom historiografije i izvora o osmanskome osvajanju Bosanskoga Kraljevstva. Druga se cjelina odnosi na analizu unutrašnjih i vanjskih prilika u Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu u vrijeme nestanka Bosanskoga Kraljevstva. Tema treće cjeline jest uloga bosanskoga i hrvatskoga plemstva u vremenu nakon pada Bosanskoga Kraljevstva, dok posljednju cjelinu čine radovi različitoga sadržaja.

Zbornik počinje radom Emira O. Filipovića s naslovom „Historiografija o padu Bosanskoga Kraljevstva“ (str. 11. – 28.). Autor je donio kratak pregled historiografije o osmanskome osvajanju Bosanskoga Kraljevstva od 16. stoljeća pa nadalje. Tako su obuhvaćena djela dubrovačkih

---

kroničara i pisaca iz 16. i 17. stoljeća, ali je poseban naglasak stavljen na historiografiju 19. i 20. stoljeća. Autor se uglavnom osvrnuo na djela hrvatske i srpske historiografije. Sljedeća dva rada bave se izvorima vezanim za osvajanje Bosanskoga Kraljevstva. Prvi je rad Dine Mujadževića „Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima“ (str. 29. – 45.). Autor se osvrnuo na dva osmanska narativna izvora ili bolje rečeno na dva poglavlja koja donose prikaz osvajanja Bosanskoga Kraljevstva. Prvi izvor je Ašiqpašazade s djelom „Legende i povijest osmanske dinastije“, a drugi je Dursun-beg s djelom „Povijest Oca osvajanja, tj. Mehmeda II. Osvajača“. Autori ovih djela bili su suvremenici u vrijeme pada Bosanskoga Kraljevstva, ali su njihova djela nastala nekih dvadeset ili trideset godina nakon događanja iz 1463. godine. U radu je naglašeno kako su oba djela trebala imati prije svega pragmatičnu pouku, odnosno trebala su legitimirati osmanska osvajanja. U radu Zdenke Janeković Römer „Kraj srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva u dubrovačkim izvorima“ (str. 47. – 67.) prikazana je uglavnom uloga Dubrovnika tijekom događanja iz 1463. godine. Autorica je posebno naglasila zapisnike triju dubrovačkih vijeća, a analiza tih izvora pokazala je da su Dubrovčani bili veoma dobro upoznati sa zbivanjima u Bosni u vrijeme njezina pada. Analizirane su i druge vrste izvora kao što su dubrovačke kronike, koje su uglavnom za cilj imale opravdati poziciju Dubrovnika u vrijeme presudnih događanja koja su se odvijala u njezinu zaleđu.

Rad Borislava Grgina „Južne granice Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva u vrijeme Stjepana Tomaševića“ (str. 69. – 78.) donosi pregled događanja između spomenutoga Kraljevstva, Bosne i Osmanlija. U radu se naglašava politika ugarskoga dvora prema Bosni i obrani južnih granica Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. Ono što je posebno zanimljivo jest odnos kralja Matijaša Korvina prema Stjepanu Tomaševiću, pri čemu je autor napravio usporedbu u odnosu s drugom dvojicom Korvinovih vazala Stjepanom Velikim iz Moldavije i Vladom III. Tepesom Drakulom iz Vlaške. Sljedeća dva rada djela su mađarskih povjesničara i objavljena su na engleskome jeziku. U prvome od njih Tamás Pálosfalvy „The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463“ (str. 79. – 88.) autor raspravlja o okolnostima koje su vladale u Ugarskoj u

---

vrijeme Matijaševa pohoda na Jajce 1463. godine. Pohod na Jajce posebno je istaknut kao jedna od prekretnica u Korvinovoj vladavini, koja ga je vjerojatno primorala da preispita svoje daljnje mogućnosti o vođenju osvajačkih pohoda protiv Osmanlija. U radu je analiziran odnos Matijaša Korvina prema događanjima u Bosni i Srbiji kao i politički problemi koji su nastali nakon 1459. godine te poslije toga konsolidacija kraljeva položaja u kraljevstvu. Rad Richárda Horvátha „The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus’s“ (str. 89. – 98.) prikazuje položaj Jajca kao ugarske pogranične utvrde u vremenu od 1463. do 1490. godine. Autor analizira složenu situaciju koja je vladala na području Jajačke banovine u navedenome razdoblju kao i napore kralja Matijaša Korvina u organizaciji ovoga područja na što bolji način.

Đuro Tošić u svome radu „Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine“ (str. 99. – 108.) raspravlja o sadržaju jednoga pisma koje je pogrješno datirano 2. siječnja 1401. umjesto 1464. godine. Sadržaj pisma objavio je John V. A. Fine 1987. godine i u konačnici čvrsto ostao na postavci da je pismo točno datirano 1401. godine. Međutim, novija analiza ovoga pisma, s obzirom na osobe koje se spominju, nazive mjesta i događanja, pokazala je da se radi o događajima iz druge polovice 1463. godine. U pismu se spominje ugarski kralj te posebno velikaši herceg Stjepan i njegov sin Vladislav. Sljedeći rad u zborniku, s podužim naslovom, djelo je Stanka Andrića „O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića (prilog rasvjetljavanju bračnih veza posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskog međurječja)“ (str. 109. – 132.). Autor se osvrće na Radivoja Ostojića, brata kralja Stjepana Tomaša, i na njegovu ženu Katarinu koja dolazi iz obitelji Veličkih iz Požeške županije. Radivoj Ostojić smaknut je 1463. godine, ali se njegova žena Katarina spasila i preko Dalmacije vratila u Slavoniju gdje se preudala. U radu se spominje i Radivojev sin Matija kojega je sultan 1465. godine postavio za bosanskoga kralja. Rad Marije Karbić „Uloga plemstva s područja današnje Slavonije u obrani Jajačke banovine“ (str. 133. – 149.) prikazuje ulogu nekih istaknutih slavonskih velikaša koji su se uključili u obranu Jajačke banovine na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće. Pojedini

---

velikaši obnašali su i važne dužnosti u Jajačkoj banovini, a troškove ratovanja s Osmanlijama podmirivali iz vlastitih sredstava. Ulogu knezova Blagajskih i važnost njihove prijestolnice, istoimenoga grada Blagaja, u razdoblju nakon pada Bosanskoga Kraljevstva i osnivanja Jajačke banovine pa sve do pada Blagaja pod Tursku vlast, u četvrtome desetljeću 16. stoljeća, prikazuje Hrvoje Kekez u radu „Knezovi Blagajski i tvrđi grad Blagaj nakon osnutka Jajačke banovine 1464. godine“ (str. 151. – 177.).

Zadnji dio zbornika počinje radom Tomislava Galovića „*Ego a puero baptizatus fui et litteras Latinas didici... – prilog proučavanju latinske pismenosti u srednjovjekovnoj Bosni (s posebnim osvrtom na 15. stoljeće)*“ (str. 179. – 219.). Autor se u radu ukratko osvrće na pismenost u srednjovjekovnoj Bosni koja se ogledala u trima pismima: latinici, glagoljici i ćirilici. Poseban je naglasak stavljen na latinsku pismenost koja je zabilježena u epigrafiji, sfragistici, numizmatici, heraldici, diplomatskoj građi, narativnim izvorima, liturgiji i viteško-dvorskoj kulturi. Rad Andrije Zirduma „Crkve i njihovi patroni u srednjem vijeku u Bosni i Hercegovini“ (str. 221. – 233.) donosi kratak pregled dosadašnjih istraživanja vezanih za crkve na području srednjovjekovnoga Bosanskoga Kraljevstva, a koja su uglavnom objavljena prije u časopisu *Bosna franciscana* (15/2001) ili kao posebna studija *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Plehan, Slovoznak, 2007. Zbornik završava radom Jakše Raguža „Sudbina posmrtnih ostataka kralja Stjepana Tomaševića 1463. – 1888. – 1992. – 1999.“ (str. 235. – 282.). Autor je predstavio zbivanja koja se tiču posmrtnih ostataka posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, od njegova pogubljenja 1463. godine, pronalaska i iskapanja kraljevih ostataka 1888. godine do njihove uloge tijekom ratnih i poratnih zbivanja 90-ih godina prošloga stoljeća. Ujedno je naglašeno kako su Tomaševićevi posmrtni ostatci često bili predmet političkih i diplomatskih sukoba te žestokih rasprava između Hrvata i Bošnjaka o etničkoj pripadnosti posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića.

Vladavina Stjepana Tomaševića tijekom nepune dvije godine, zatim slom Bosanskoga Kraljevstva, sigurno predstavljaju jedan od najvažnijih događaja i prekretnica u povijesti Bosne i Hercegovine. Događaji koji su se dogodili u kasno proljeće 1463. godine usmjerili su tijek povijesti

---

ovoga područja kroz nekoliko sljedećih stoljeća. Sasvim je sigurno da pisanje radova na ovu tematiku, u bilo kojemu obliku, nije jednostavan zadatak. I kratak pogled na literaturu koja se tiče rasprava o propasti srednjovjekovnoga Bosanskoga Kraljevstva ukazuje na to kako je ova tema uglavnom obrađivana u okviru djela sa znatno širom tematikom, ili su objavljeni radovi u znanstvenima časopisima, rijetko se može pronaći neko djelo koje se isključivo bavilo slomom spomenutoga Kraljevstva. Zbog toga je ovaj zbornik veliki doprinos ne samo bosansko-hercegovačkoj historiografiji nego i znatno šire, pogotovo ako imamo u vidu koje su posljedice izazvane padom Bosanskoga Kraljevstva. Stoga, ovaj zbornik radova ne daje zadnju riječ kad je u pitanju pad Bosanskoga Kraljevstva, on bi, zapravo, tek trebao otvoriti raspravu o ovoj važnoj temi, prije svega u bosanskohercegovačkoj povijesti.

GORAN MIJOČEVIĆ

SMISLENO O NIČEMU

MARTIN HEIDEGGER, *Što je metafizika*, IVAN KORDIĆ (ur. i prev.), svezak 1, izvornik i prijevod (108 str.), svezak 2, IVAN KORDIĆ, *Smisao Heideggerove teze o ništavnosti bitka*, Institut za filozofiju, Zagreb, 2015., 183 str.

Nakon izdavanja knjige *Misaono putovanje s Martinom Heideggerom* 2010. godine, Ivan Kordić, jedan od najboljih hrvatskih poznavatelja Heideggerove misli, pruža nam još jedan rezultat svoga dugogodišnjeg bavljenja ovim njemačkim filozofom, za kojega se može ustvrditi kako je uz Ludwiga Wittgensteina zasigurno jedan od najvećih filozofskih umova suvremenoga doba. Valja također napomenuti kako ovo nije prvi prijevod ovoga Heideggerova nastupnoga predavanja u Freiburgu iz 1929. godine. No motivacija za ovaj pothvat je vjerojatno bila činjenica kako je prijašnji prijevod ovoga spisa u sebi sadržavao neke neprikladno prevedene pojmove, pa je prevoditelj smatrao shodnim objaviti prijevod koji vjernije odgovara izvorniku.

Uz hvale vrijedan posao prevođenja izvornoga teksta, Kordić nam u drugome svesku ovoga djela nudi i svoje tumačenje osnovnih postavki Heideggerove filozofije. Drugi dio zasigurno će biti izvrstan putokaz svima koji žele proniknuti u dubinu Heideggerove metafizičke misli, pogotovo onima koji nisu pretjerano dobro upoznati s Heideggerovom filozofijom i čitanje izvornoga teksta im predstavlja problem. Budući da tumačenje nikada ne može biti jednako izvorniku, i sam Kordić poziva čitatelje da se upuste u čitanje izvornoga spisa, onoliko puta koliko je potrebno kako bi se pohvatalo osnovne smjernice Heideggerove misli.

Osim teksta predavanja, u izvorniku se nalaze i „Pogovor“, koji Heidegger piše 1943., osjećajući potrebu na neki način odgovoriti na komentare toga njegova kratkoga spisa koji su se pojavljivali u međuvremenu, te „Uvod“ iz 1949. godine, čiji je cilj zaokružiti čitavu problematiku o kojoj se govori i pridonijeti njezinoj dubini. Sukladno ovome i Kordić će posvetiti tri cjeline svoga komentara trima dijelovima Heideggerova spisa. U prvome će biti riječi o samome nastupnom predavanju i njegovu tumačenju, u drugome o poslije napisanome pogovoru, a u

---

posljednjem poglavlju se Kordić, zajedno s Heideggerom, pokušava tumačenjem uvodnoga dijela vratiti u temelje same metafizike. Kordić će sugerirati kako bi ovaj redoslijed možda i bio najbolji za čitanje jer je to i kronološki poredak, pa se može pratiti razvoj Heideggerove misli. No ovo se ne treba shvatiti kao izričito pravilo jer je ukalupljivanje jedna od stvari koju je Heidegger najviše kritizirao.

Jedan od glavnih ciljeva Heideggerova filozofiranja upravo je i bio „otvaranje očiju“, kako će to Kordić istaknuti. Potrebno je ljudima skrenuti pozornost na ono što jest, a to što jest ni na koji način nije niti jednostavno niti lako razumljivo. Onime što jest ne možemo ovladati, ne možemo ga postaviti za slugu nekim svojim ciljevima i željama, ne možemo ga prepoznati ni u tehnici ni u tehnologiji suvremenoga svijeta. Stoga se u ovome kontekstu treba promatrati i način Heideggerova pisanja jer on i svojim jezikom, a ne samo svojim mišljenjem, želi pokazati kako je potrebno napraviti radikalni otklon od krutih formi jezika i ispraznih sintaktičkih konstrukcija koje u mnoštvu slučajeva u potpunosti gube dodir sa svijetom.

Svrha filozofiranja nije i ne smije biti nabranje i puko ponavljanje znanja iz povijesti filozofije, uzimajući to kao način na koji se može shvatiti i sveukupnost svijeta i njegova narav. Bitak nam se nikada ne otkriva kao potpuno jasan, nego nam se u našoj vremenitosti predstavlja kao stalno pitanje, stalno promišljanje sadašnjosti, ali i prošlosti i budućnosti. Istinsko propitivanje onoga što jest ne može biti jedan zatvoreni sustav, to su uvijek fragmentarni pokušaji razumijevanja stvari u njihovoj biti, osluškivanje stvarnosti. Ukoliko se pitanju „Što je metafizika?“ ne pristupi na ovaj način, postoji velika opasnost da zaboravimo bitak, da se umjesto promišljanja onoga što jest kao živoga događanja mišljenja uputimo već dobro uhodanim stazama filozofske tradicije i zanemarimo temeljno pitanje.

Heidegger smatra kako se ovo, u nekoj mjeri, dogodilo i velikim umovima filozofske tradicije kao što su bili Descartes, Nietzsche ili neki njemački idealisti. Oni su pokušali ono što jest razumjeti iz jednoga izvora, bio to *cogito* kao subjekt ili volja za moći, a da pritom nisu uočili kako su zaboravili bitak u njegovoj bitnoj određenosti vremenom. Ukoliko

---

čovjek iznova zanemaruje ove temeljne probleme filozofije, dolazi u opasnost stvaranja dogmatskih sustava koji nisu ništa drugo nego zaborav bitka, potpuno zanemarivanje njegove biti.

Svatko tko želi razumijevati stvarnost na istinski način, mora preuzeti ovaj stav stalnoga propitivanja svega što jest, uz što manje prijanjanje za bilo kakav dogmatski stav. Iako potpuna objektivnost nije moguća, kao što nije moguća ni spoznaja bitka u njegovoj potpunosti, potrebno je stalno biti *unterwegs*, kako bi Heidegger rekao, promišljati stvarnost u mnoštvenosti njezinih pojava i bogatstvu perspektiva koje nudi. Zauzimanje samo jedne perspektive, pa makar to bila i Heideggerova (tj. ako netko smatra kako je zauzeo Heideggerov stav, jer ispravno razumljena, Heideggerova filozofija ne dopušta takve stvari), nužno stvara dogmatizam, a slijepo vjerovanje najveći je protivnik slobodne misli. Tada nam se bitak iz „Ništa“ pretvara u ništa i gubi se misaoni kompas.

MATE PENAVAL